

КЪМ СТИЛИСТИКАТА НА ОБРЪЩЕНИЕТО

Христина Станева

Между средствата на стилистичния синтаксис обръщението заема особено място както със своята лексико-морфологична същност, така и със своята синтактична позиция в изреченската структура. В този план са и съществуващите описания на обръщението: 1) Част в изречението, несвързана синтактически с друга изреченска част (АГ, 1983, с. 259, Попов, 1973, Пашов 1999); 2) Елемент в изказването (може да бъде и отделно изказване), чиято основна функция е да осигури контакт с адресата, като посочва, че именно към него говорещият отправя някакъв призив (апел) (Р. Ницолова, 1984, с. 412); 3) С оглед на “интерсубективните отношения..., отразявайки динамиката в развитието на комуникативно-етикетните форми и характера на речевия етикет при неустойчиви социални формации и при стабилни обществени структури” (Георгиева, А., 1991, с. 477); 4) В стилистичен аспект по отношение на разговорната реч или поетическата реч (Русинов, Р., 1972, с. 150, Маровска, В., 1998, с. 226–227); 5) В литературоведски план като “стилистически и реторически похват, непосредствена относба, зов на поета или на автора към героя, миналите или бъдещи поколения или към читателя – слушателя, които призовава като свидетели на неговите вълнения (Богданов, Ив., 1993, с. 253); 6) Обръщението-вокатив и обръщението-номинатив (Първев, Хр., 1981, с. 118–125), членувани и “обратни обръщения” (Ницолова, Р., с. 56–63); 7) Значение на обръщенията (неноминативни, номинативни и квалификативно-оценъчни) (Ницолова, Р., с. 63–67); 8) С оглед на развоя на аналитизма и загубата на падежна флексия (Първев, Хр. 1978, с. 225–237); 9) Функциониране на обръщенията собствени имена в съвременното речево общуване (Панталеева, Хр., Ономастично и етнолингвистично пространство на езика, т. II, 1996, с. 161–168).

За нас е интересен прагматичният аспект при описание на

обръщението, направен от Р. Ницолова, защото разчупва и размества традиционната синтактична и стилистична характеристика, като поставя обръщение в аспекта на речевата реализация, т. е. при употребата на езика в речта. Обръщението като адресат в речевия акт, като елемент в изказването, играе важна роля в организацията на изказа, респективно на текста. Именно в текста независимо от неговата функционална принадлежност, от типа реч (писмен или устен), обръщението оправдава своята позиция в комуникативната стратегия, чрез която не само се разкрива съдържанието, но се влияе и върху ситуацията (Кожин и др., 1982, с. 167). В този смисъл и нашата гледна точка към обръщението – елемент в изказването, намиращ адресата, чрез който се изразява отношението текст-адресат – пряко и опосредствено – като възможност за изява на авторовата позиция, авторовата оценка към обекта на речевия акт и към адресата. Основните компоненти на речевия акт “говорещ, адресат на речта, изходен материал на изказването (пресопозиция на говорещия), цел на съобщението, развитие, вътрешна организация на речевия акт, контекст и ситуация на общуването (Гак, 1998, с. 557) в прагматичен аспект се изучават и в структурен, и в семантичен план. За нас са интересни семантичните категории, ориентирани към адресата, които Гак обособява в три групи: Първата е “информативност”, доколкото основна цел на изказването е да съобщи информация на събеседника (А4), а втората – е експресивност (тя е ориентирана към събеседника, тъй като има за цел да го заинтересува, да му окаже въздействие, да произведе впечатление и третата – прозрарност (степен на яснота на речта за слушателя) (Гак, 1998, с. 558).

При употребата на обръщението в текста посочените семантични категории се проявяват по различен начин, като в зависимост от функционалния тип текст е доминираща една от тях. От друга страна, обръщението се подчинява и на интегративните отношения в текста, при което именно в синтагматичен аспект се трансформира и придобива допълнителни стилистични смисли, налагащи се върху основно съставлящите го семантични категории. Обръщението в текста, макар и формално, синтагматически несвързано с друга част в изказването, има важна роля при неговото изграждане. Защото всеки текст (всяко изказване) се строи

за определен получател, адресат, реципиент, който може да бъде изразен вербално, номиран, или да се съдържа в дълбинната структура или в широкия контекст. Обръщението в текста може семантически да се трансформира, като разшири или стесни, видоизмени характера на адресата, но винаги обусловено от конкретния тип текст. Така например – в разговорния текст обръщението именува индивидуален адресат, чрез който може да се изрази и отношение към предмета на речта. В този смисъл обръщението е относително индивидуално, относително несвързано с други части в текста, тъй като по същество без него не може да се създаде текст, т. е. езикът няма да изпълнява комуникативна функция. Социалният аспект на речевия акт пряко се изразява чрез характера на обръщението, чиято вербализация се определя от сферата на общуване, от устойчивите стилистични черти при създаването на текст в тази сфера, от другите компоненти в речевия акт – субект на речта, предмет, и особено канал за връзка.

Обръщанията в различните функционални типове текстове могат да бъдат текстоорганизиращи, контактоустановяващи, експресивни, квалификативни, емоционално-оценъчни и други. Обръщението в текста почти винаги носи два типа информация – основна, номинативна и допълнителна, конотативна, като в художествения текст основна е констативната, поради което обръщението е винаги поетически знак, с подчертана стилистична роля в текста. В зависимост от функционалната принадлежност на текста обръщението участва във вербализирането на различни функционално семантико-стилистични категории (ФССК) като пряка или опосредствена част в речевата системност на даден текст. Полярна е стилистичната позиция на обръщението в книжно-разговорния текст (КРТ) и в официално-деловия текст (ОДТ), (Иване, ела за малко – Уважаеми господине,). Противопоставянето най-общо между конкретност (непосредственост) и абстрактност (безличност), отразено и в субекта (адресанта) на речта. От друга страна в КРТ обръщанията имат изключително богат семантико-стилистичен спектър – от пряка номинация (обръщания-антропоними) – до оценъчна характеристика на адресата за израз на гальовност (мила Валя, скъпа дъще,), интимност (сладичко, миличко, котенце, писенце), ироничност, пейоративност, фамилиарност и други. Осигурявайки пряк, речев контакт с адресата, говорещият

постига експресивност чрез характера на обръщението в синтагматичния ред, особено във въпросителни или отрицателни изречения. Например: Какви ги дрънкаш, бе Василке? Аз ли не знам защо си тек...” В КРТ обръщението е вариативно и полуфункционално, тъй като най-често съвместява няколко семантични категории – информативност, и експресивност, и прозрачност, но винаги подчинени на основните ФССК на КРР – икономичност и излишество, непосредственост и непринуденост. Чрез едно обръщение в РР казваме това, което мислим както по отношение на адресата, така и по отношение на предмета на речта. Синтетизма на обръщението в РР е паралингвистически обусловен от прякото назоваване на адресата, съвместно с мимика, поглед, интонация, махане с ръка, посочване с пръст и т. н. Стилистичната функция на обръщението може да бъде нулева (Пенке, почакай ме за малко) и силно експресивна, подчертана от усилителни частици, имащи разговорен стилистичен маркер (Бре Стояне, бре чудо, РР). В УРТ (устен разговорен текст) се наблюдава асиметрия при употребата на обръщения в случаите, когато към конкретния събеседник, адресат се използва абстрактно обръщение като семиотичен маркер, който съществува в съзнанието на носителите на езика, но се използва ситуативно стилистично натоварено. Например: О, господи, пак ли го направи зле?; Боже, боже, защо не ме разбиха вече и др.). Този тип обръщения носят засилена експресивност, но само в определен контекст, в определена ситуация, и по отношение на определен адресат.

Същата асиметрия наблюдаваме в РР и при номинативните обръщения – за роднинска и възрастова характеристика. Според Р. Ницолова това са псевдозначения, чиято семантична структура “може да се представи като контекст от няколко пропозиции: Говорещият съобщава, че се отнася към слушателя така, както би се отнасял към него, ако двама влизат в отношение X”. (Ницолова, с. 65). Този тип обръщения извън РР придобиват допълнителни стилистични значимости, които характеризират преди всичко адресанта, а не адресата, главно в ПТ и ХТ. Особена стилистична маркираност в КРТ носят обръщенията, при което е налице натрупване на експресивно-оценъчност и емоционалност в смисловата структура както за сметка на парадигматична характеристика на обръщението (експресивна лексика, архаични, фолклор-

ни, пейоративни, просторечни, разговорни или умалителна, увеличителна, гальовна, груба и т. н.), така и в синтагматичен план, при необичайна съчетаемост на думите-обръщения, при което се постига ефектът на излъганото очакване. Например: разговор в трамвая “Млада госпожо, защо се качвате от предната врата? – Аз съм с дете. – А то къде е? – Качи се от задната.” Обръщението като синтактично-стилистична категория разширява своята стилистична функция, особено в РТ (публицистичния текст) и в ХТ.

В ПТ обръщенията най-често намират адресанта още в заглавието, като в зависимост от жанра носят определено експресивно, емоционално или оценъчно послание. Например един великолепен пътепис на Калина Ковачева във в. Труд чрез заглавието маркира ключа, около който се организира цялата дълбинна и повърхнинна структура на текста, т. е. обръщението носи ключ към декодирането на текста, носи семантичните категории информативност и прозрачност, съчетани с метафорична образност – одухотвореност: “Мингур приятелю мой...” – “Добър ден, България”.

По-голяма фреквенция в ПС имат обаче пейоративно-оценъчните обръщения в УТП (устен публицистичен текст). Особено сполучливите губят своята конкретна значимост и придобиват допълнителни стилистични нюанси: “За бога, братя българи, не купувайте!”. Под заглавието във в. “Сега” “Арестуват депутатата Цветелин Кънчев” върху снимката му четем текст: “Цветелин Кънчев (в средата) се усмихна криво, като научи, че главният прокурор му иска депутатския имунитет. После обиколи юристите в парламента и на всеки изкара песента на НЛО “Адвокате, адвокате, бързо ме спасявай, брате”. Обръщението тук е използвано като стилистичен маркер, като преплитането на предварителната информация от песента от клипа на НЛО, с конкретния случай носи много допълнителна подтекстова информативност, чрез която именно се достига до синтезиран вербален израз на ФССК въздействие в ПТ. Или пък във в. Труд в рубриката общество, под разказвателното обобщено неутрално заглавие “Премиерът закъснява с промените, смятат депутати” се извежда основното призивно заглавие с конкретен адресат: “Костов, хващай скалпела!”. Най-често експресивно-оценъчни обръщения се използват в коментарни жанрове, в художествено-публицистични жанрове: Нап-

пример: “Глей сега, братчет, ръководството чака Клинтън да му дръпне един концерт и едно яко слагане. Ние винаги някой чакаме да му лъснем пътъците. И я паметник приживе сме му построили, я орден ще му закачиме, я на всенароден митинг искаме реч да ни дръпне, как да живеем занапред да ни научи...” (в. Пардон), или в рубриката “Прелет над печата” на в. Сега: “Мале, Жечке, не питай! Добре си ти там, в Америка! Не се връщай, Жечке! Какви новини ли? Не питай, душичко!” Архитектониката на целия текст е изградена чрез повторение на обръщението, което е текстообразуващо средство тук. Или: “Ало, братя демократи, какво става с корупцията?” (в. 168 часа); “Тъй вярно, г’син Командир” (в. Сега); “Бъди смел, бедни мой Жорж!”, “Но млъкни, сърце!” (П. Блъсков, в. 168 часа); “Браво, Дачков! За едно предаване младата надежда на БНТ и нежната част от ръководството постигна това, което стотина репортери в новините не успяха да направят.” (в. Сега).

В ПТ обръщението може да вербализира и основната ФССК – информативност, особено в жанра на публицистично писмо, публицистично послание и други. Например в Обръщение за един по-хуманен свят на проф. д-р Любен Димитров от 6. I. 1999 г. конкретният номيران адресат и обобщените адресати – обръщения не само назовават и характеризират получателите, за които е предназначен текстът, но носят и основната сема в дълбинната структура на текста: “Уважаеми г-н Кофи Анан, уважаеми господа Държавни глави, граждани на планетата Земя, Човечеството е на прага на Нова хилядолетна епоха!...”

Обръщението като стилистично-синтактична категория се трансформира в речевата структура на ХТ, като основно средство за вторична номинация особено в поетическия текст. Обръщението в него (поетическия текст) участва в изграждане на звукообрази, то е важно средство за звукозаписа, чрез него се реализират текстовите категории интегративност, членимост, концептуална информативност, ретроспекция, подтекстовост. В дипломната работа на Захаринка Н. Неделчева 1994 г. “Стилистична функция на обръщението в поетическата реч” са направени интересни наблюдения и анализи върху материал от лириката на Хр. Ботев, Ив. Вазов, П. Р. Славейков, П. П. Славейков, П. К. Яворов, Д. Дебелянов, Н. Лилиев, К. Христов, Гео Милев, Хр. Смирненски и др., като с особена доминанта в поетическия текст са обръще-

нията-заглавия, обръщения-метафори, обръщения-сравнения, разгънати обръщения, обръщения-словосъчетания, обръщения-изречения, риторичните обръщения, което може да се види дори само в едно стихотворения. Например: “Пей ми, душо” на К. Христов

*Пей ми душо
Пей ми, душо, пей как младост
от сърце ранено бяга...
Пей ми, пей ми, моя радост,
пей ми, чучулиго драга!*

*Тая песен кат целувка
на устата ти приляга.
Пей ми, мила, без преструвка,
пей ми, чучулиго драга!*

*Пей за спомена, сестрице,
който ни сърцата стяга,
пей, тъжовна хубавице,
пей ми, чучулиго драга!*

В поетическия текст особена стилистична функция имат обръщения от лексико-семантичното поле, обединяващо елементи и явления от природата – например в поезията на Ел. Багряна обръщения-поетични знаци, те са над 80 % – хоризонт, простор, небе, море, безкрай, пещера, родина, път, камък, планина, имената, пролет, дъжд, огън, дух и други.

*Здравей, ти буйна, неудържна пролет –
стихиен тласък на живота нов,
Багряна, изд. 1973, Т. 2, с. 44
“Пролет 1945”*

*– Чуйте ме, мури вековни,
чуйте ме, бели камъни,
чуй ме ти, Пирин планино,
дето си много чувала,
още по-много мълчала...*

Багряна, изд. 1973, Т. 1, с. 62
“Пиринска песен”

*Пролет, отново ти властно света завладя.
Нова надежда на своята гръд ни притиска.*

Багряна, изд. 1973, Т. 2, с. 46
“Утро”

*Весел пролетен дъжд, смий следите последни
и пробий пролом нов към добра бъднина.*

Багряна, изд. 1973, Т. 2, с. 49
“Дъжд”

*Защо ме будиш, пролет закъсняла,
с гугуткино надпяване в зори
и с този изгрев, сякаш нереален,
прозореца ми тъмен озарил?*

Багряна, изд. 1973, Т. 2, с. 212
“Ненадейна песен”

Огънят, пожарът са постоянни елементи в поетическата образност на Елисавета Багряна. Те са израз на силните, пламенни чувства на авторката. Ето два случая, в които за обръщение-апостроф е използвана лексикалната единица “огън”:

*И в сухия сезон, и в дъждовете,
ти не загасваш, огън жив и чист.*

Багряна, изд. 1973, Т. 2, с. 133
“Пламтящо дърво”

Ти само, огън, горящ в моя дух, не загасвай,

Багряна, изд. 1973, Т. 1, с. 187
“Пролог”

Обръщението в текста и в дълбинната, и в повърхнинната структура, заема активна позиция и като средство за вторична номинация, и като средство за автономна (първична) номинация, и като поетичен знак, и като експресивен компонент в семантично-синтактична транспозиция в синтагматичния ред, и като структурно-организиращо стилистично средство при изграждане на даден функционален тип текст. Затова и неговата стилистика би трябвало да се разглежда комплексно и в лингвистичен, и в прагматичен, в социолингвистичен, в психолингвистичен план, което ще бъде предмет на по-нататъшни изследвания.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Б о г д а н о в, Ив. Енциклопедичен речник на литературните термини. С., 1993.
- В е л е в а, М. Стилистичен анализ на художествен текст, С., 1990.
- Г а к, В. Г. Языковые преобразования. М., 1998.
- Г е о р г и е в а, Е. За употребата на местоименията ти и вие като форми на обръщение в интерсубектно общуване. – Б ъ л г. език, 1991, № 5; Граматика на съвременния български книжовен език. Т. III, Синтаксис. С., 1983.
- К о м а р о в, Р. Звук и смисъл. С., 1983.
- К о ж и н, А. Н., О. А. Крылова и В. В. Одинцов. Функциональные типы русской речи. М., 1982.
- М а р о в с к а, В. Стилистика на българския език. П., 1998.
- М о с к о в, М. Български език и стил. С., 1974.
- Н и ц о л о в а, Р. Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език. С., 1984.
- П а н т а л е в а, Хр. Функционирането на обръщенията собствени имена в съвременното речево общуване. – В: О н о м а с т и ч н о и етнолингвистично пространство на езика. С., 1996, т. II.
- П а ш о в, П. Българска граматика. П., 1999.
- П р о н и ч е в, В. Синтаксис обръщения. Л., 1971.
- П о п о в, К. Съвременен български език. Синтаксис. С., 1979.
- П ъ р в е в, Хр. За съдбата на звателните форми в съвременния български книжовен език. – В: Б ъ л г а р и с т и ч н и изследвания, С., 1981; Звателните форми на собствените женски лични имена. – Помагало по българска морфология. Имена. (състав. П. П а ш о в). С., 1978.
- Р у с и н о в, Р. Практическа българска стилистика. С., 1972.
- Ч и з м а р о в, Д., Стилистика на българския книжовен език. С., 1982.
- Ц в я т к о в, Ц. Строеж и особености на имената в българската реч в образци из народната словесност и произведенията на големите майстори на словото ни. С., 1956.